

LICHVA V ROMSKÉ KOMUNITĚ

kpt. Pavel Dochvát

1. Úvod

Lichva v romské komunitě byla řešena v Ústí nad Labem jako první v České republice. Když se vysloví město Ústí nad Labem, každý si vybaví stavbu zdi v „Matiční ulici“, která byla v letech 1998 a 1999 medializována ve sdělovacích prostředcích a to nejenom v ČR ale i v zahraničí.

Při řešení tohoto problému, vyvstaly otázky

1. lichvy v romské komunitě v Ústí nad Labem

2. odchody romských rodin do zahraničí, kdy jedním z důvodů byl problém s lichvou

Jako první na problém lichvy veřejně poukázala nevládní organizace „Člověk v tísni“ zastupovaná v Ústí nad Labem Janem Černým, který na problém poukázal na Radě vlády pro záležitosti romské komunity a poté se problému začal věnovat Republikový výbor pro prevenci kriminality. Žádost o řešení problému byla motivována množícími se ohlášenými případy lichvy v romské komunitě a snahou bylo nalézt odpovídající řešení tohoto problému.

Republikový výbor pro prevenci kriminality ustavil pracovní skupinu, která byla složena z odborných pracovníků Ministerstva vnitra, Ministerstva práce a sociálních věcí, Rady vlády pro záležitosti romské komunity, zástupců Policie ČR, Státního zastupitelství, obecně prospěšné společnosti Člověk v tísni a přizvaných Romů.

Cílem první pracovní schůzky ze strany Policie ČR, bylo získat co nejvíce informací o případech lichvy v okrese Ústí nad Labem od nevládní organizace „Člověk v tísni“ zastupované Janem Černým. Dále tyto informace vyhodnotit a shromáždit dostatek důkazů, výpovědí poškozených, aby mohlo být zahájeno trestní stíhání proti konkrétním osobám zabývajícím se lichvou.

Další činností skupiny bylo popsat základní charakteristiky tohoto problému a navrhnout některá opatření preventivního i represivního charakteru.

Materiál který byl následně zpracován¹, vymezuje pojem lichvy, kazuisticky popisuje případy lichvy, které byly úspěšně vyřešeny orgány činnými v trestním řízení, nastiňuje zásady a důležitost sociální práce v etnicky a sociálně vyloučených komunitách, shrnuje hlavní znaky lichvářství a rizika spojená s vedením trestního řízení proti jeho pachatelům, navrhuje několik doporučení jak problém řešit a kde vyhledávat problémy s lichvou, která se neustále vyvíjí a je podmíněna vysokou latencí.

¹ Možnosti spolupráce příslušných obecních úřadů, poskytujících dávky sociální péče a Policie České republiky na prevenci a odstraňování následků lichvy Čj. 21-8770/03 ze dne 24. února 2003, zpracovaný PaedDr. Petrem Niederlem

Materiál byl a je primárně určen pro dva základní okruhy uživatelů:

- A) pro orgány činné v trestním řízení, které seznámí s tímto fenoménem a charakteristikami i úskalími jeho vyšetřování a trestání;
- B) pro odborníky v sociální oblasti a pracovníky územní veřejné správy, které ve stručnosti seznámí s možnostmi předcházení lichvě a se způsoby sociální práce s postiženým jedincem, rodinou nebo celou komunitou.

2. Vymezení pojmů

Trestní zákon pamatuje na jednání, které naplňuje znaky Lichvy ve svém § 253. V něm je lichva definována takto:

Kdo zneužívá něčí tísně, nezkušenosti nebo rozumové slabosti nebo něčího rozrušení, dá sobě nebo jinému poskytnout nebo slíbit plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru, nebo kdo takovou pohledávku uplatní nebo v úmyslu uplatnit ji na sebe převede, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo peněžitým trestem.

Odnětím svobody na šest měsíců až pět let bude pachatel potrestán získá-li uvedeným činem značný prospěch. - což je částka nad 500.000,-Kč

Lichva je v romské komunitě v některých případech spojena s násilným uplatňováním pohledávky, nebo může nabývat podoby jiné trestné činnosti spojené s jinými trestnými činy. Nejčastěji se jedná o spojení s trestnými činy

- Vydírání¹ (§ 235 trestního zákona),
- Útisk (§ 237),
- Porušování domovní svobody (§238),
- Loupež (§ 234)
- Omezování osobní svobody dle § 231

Česká podoba lichvy se vyskytuje v anomických komunitách, jejichž obyvatelé jsou dlouhodobě nezaměstnaní a závislí na dávkách sociálního zabezpečení, nevlastní žádný nebo minimální majetek, často neplní povinnosti spojené s užíváním bytu. Tyto komunity vykazují vysokou míru segregace od ostatních skupin obyvatel obce či města.

Při řešení problému s lichvou v okrese Ústí nad Labem by policie bez spolupráce s nevládní organizací "Člověk v tísní" nedokázala přesvědčit tak velký počet poškozených osob lichvou, které by vypovídaly proti lichvářům, a tím nashromáždit dostatek důkazů, aby mohlo být zahájeno trestní stíhání proti konkrétním osobám. Lichváři peníze půjčovaly v Krásném Březně, téměř všichni poškození byli z ul. Matiční, nebo ulic přilehlých, o kterých se dá říci, že zde bydlí sociálně nejchudší. Při realizaci třech třech případů ve kterých bylo celkem obviněno 10 osob.

3. Kazuistika případů lichvy

3.1 Ústí nad Labem

3.1.1

První případ byl Policií ČR rozpracován na přelomu roku 2000 a 2001. Půjčování finančních prostředků na neúměrně velký úrok a následného vymáhání pohledávek se dopouštěly čtyři osoby. Pachatelům bylo v únoru 2001 sděleno obvinění z páchaní trestných činů porušování domovní svobody (§ 238 trestního zákona) a vydírání (§ 235 trestního zákona). Dva nejagresivnější pachatelé byli vzati do vazby, ale organizátor celé akce zůstal na svobodě. Agresivní pachatelé se často dopouštěli trestné činnosti pod vlivem drog (násilím vnikli do bytu oběti a s nožem v ruce požadovali finanční hotovost). Vymožené peníze používali na nákup drog pro svoji potřebu. Soudní znalec je označil za osoby závislé na drogách, ale se sníženou schopností rozeznat následky svého jednání. V červenci bylo vyšetřování ukončeno a policie předala případ státnímu zástupci. Po ukončení dalších úkonů byl tento případ lichvy předán v září 2001 soudci.

V tomto případě nefigurovalo mnoho poškozených ochotných svědčit - pouze čtyři osoby - orgány činné v trestním řízení neměly mnoho důkazních materiálů.

V hlavním líčení, které se konalo v dubnu 2002 byly vyneseny rozsudky nad všemi 4 obžalovanými pro trestné činy dle § 238 porušování domovní svobody a § 235 vydírání. Rozsudek je pravomocný pouze u jednoho odsouzeného - trest odnětí svobody v délce trvání 4 let. Z podnětu státního zástupce i obžalovaných byl rozsudek nad dalšími 3 obžalovanými Krajským soudem zrušen a věc vrácena k projednání a rozhodnutí Okresnímu soudu v Ústí nad Labem. Krajský soud zrušil tyto rozsudky Okresního soudu: 1) zproštění obžaloby pro trestný čin vydírání; 2) podmíněný trest odnětí svobody se zkušební dobou v trvání 3 let; 3) trest odnětí svobody v délce trvání 10 měsíců. Nové hlavní líčení nebylo do listopadu 2002 nařízeno.

3.1.2

Druhý případ byl realizován Policií ČR v červnu 2001. Čtyřem pachatelům bylo sděleno obvinění pro trestný čin vydírání (§ 235 trestního zákona) a všichni čtyři byli vzati do vyšetřovací vazby. Tito pachatelé v období nejméně od října 2000 do června 2001 vymáhali po zapůjčení peněz nebo odprodeje spotřebního zboží neúměrně vysoké částky. Při vymáhání používali pohružku násilím a násilí také používali.

Při domovní prohlídce byla nalezena vysoká finanční částka (743 000,- Kč) a deník se jmény dlužníků a výši zapůjčených částek. Vzhledem k tomu, že všichni obvinění jsou bez zaměstnání a pobírají dávky sociální podpory, je zřejmé, že tato částka je ziskem z lichvy.

V tomto případě vystupovalo 21 poškozených z nichž většina je v přípravném řízení ochotna svědčit. Obžaloba byla podána v dubnu 2002 a všichni obvinění byli obžalováni z trestného činu vydírání (§235). Do listopadu 2002 nebylo soudem nařízeno hlavní líčení.

3.1.3

Třetí případ byl Policií ČR realizován současně s předchozím v červnu 2001. Jednomu z pachatelů bylo sděleno obvinění pro trestný čin Porušování domovní svobody (§ 238 trestního zákona) a vydírání (§ 235 trestního zákona), druhému pouze pro trestný čin vydírání. Pachatelé půjčovali peníze a půjčku vymáhali s navýšením o 100 %. Při vymáhání půjčky způsobili poranění ročnímu synovi poškozené a dále rodičům vyhrožovali, že jejich syna vyhodí z balkonu nebo ho zabijí. V tomto případě vymáhali půjčku s úrokem 2 900 % (poškozená si půjčila 1 400,- Kč a za cca 3 měsíce po ní lichváři požadovali 40 000,- Kč). Navýšenou půjčku bylo možno splácet po měsíčních splátkách ve výši 5 000,- Kč.

Obžaloba byla podána v únoru 2002 a byla podána pouze pro trestný čin vydírání (§ 235). Rozsudek byl vynesena velmi rychle - v květnu 2002 a nabyl právní moci v říjnu 2002. Odsouzení byli potrestáni podmíněnými tresty odnětí svobody na zkušební dobu 18 a 15 měsíců.

Po realizaci těchto případů došlo k uklidnění napjaté situace, poškození získali nejenom větší důvěru k pracovníkům organizace Člověk v tísni, ale také v Policii ČR. Dále je nutno ale uvést, že po několika měsících bylo zjištěno, že poškození v realizovaných případech si opět půjčují peníze od jiných lichvářů.

V posledních letech došlo ze strany lichvářů ke kvalitativnímu posunu případů lichvy, hlavně v souvislosti s pronajímáním bytů romským rodinám a obstaráváním úvěrů pro zájemce.

Lichváři za finanční prostředky z lichvy kupují od obecních úřadů, Úřadů městských obvodů nemovitosti, které jsou v lokalitách, kde žijí romské rodiny a o nemovitosti nemá nikdo jiný zájem, domy jsou téměř neprodejné. Úřady tyto nemovitosti prodávají za smluvní ceny za částku 100 až 200 tisíc korun, jejich prodejem se zbaví odpovědnosti za nájemníky a investic do fondu oprav.

Po zakoupení domů s nájemníky od ÚMO (převážně s Rómy) na tyto vyvíjejí psychický nátlak (vyhrožují jim vystěhováním na ulici), aby nájemníci podepisovali nové nájemní smlouvy s nevýhodnými smluvními podmínkami. Dále do volných bytů stěhují romské rodiny, které nemají kde bydlet, s nájemníky sepíší nájemní smlouvy, ve kterých je často uvedeno, že k zálohově vybíraným částkám za vodné a stočné nemusí provádět vyúčtování.

Smluvní nájemné podle získaných smluv (ubytovávají nájemníky načerno) je 6.500,- Kč za jednu místnost. Když se tyto rodiny dostanou do finanční závislosti, vyhrožují jim vystěhováním, tím nad rodinami dlužníků - nájemníků získávají téměř absolutní moc. Při splácení dluhů jim lichváři nabízejí možnosti, jak dluhy splácet a tím je nepřímo nutí k další trestné činnosti např. jako jsou

Úvěrové podvody dle § 250 b) tr. zákona

- lichváři, se domlouvají s romskými podnikateli v oblasti kopáčských prací, že je zaměstnají, poté jim nechají potvrdit žádost o poskytnutí úvěru na nákup zboží o výši výdělku (po měsíci jsou propuštěni - zkušební doba)

- lichváři je nabádají, kde můžou odebrat zboží na úvěr, (společnosti HOME CREDIT, aj)
- lichváři si s dlužníkem jdou zboží vybrat, po jeho zakoupení na úvěr si ho ponechají nebo případně prodají dalšímu zájemci
- dlužníkovi odpustí z jeho dluhu maximálně jednu třetinu nebo pouze 10 procent ze skutečné hodnoty zboží

•
V případech kdy dochází k trestním oznámením na dlužníky od úvěrových společností jsou stíhány tyto osoby pro úvěrový podvod, proti lichvářům v trestním řízení nevypovídají, protože mají strach, že celá jejich rodina bude vyhozena na ulici. Zde je možno hovořit o kvalitativní trestné činnosti, vysoce latentní ze strany lichvářů a téměř nepostihnutelnou ze strany orgánů činných v trestním řízení.

Při splácení dluhů lichvářům (často svým pronajímatelům) nemají poté finanční prostředky na úhradu nákladů spojených s bydlením, odebírají elektrickou energii načerno a tím se vlastně dopouštějí trestné činnosti krádeže dle § 247 tr. zákona. Při prováděném šetření v Ústí nad Labem v části Předlice, bylo zjištěno, že téměř všichni nájemníci, kteří bydleli v domě u jednoho z prověřovaných pronajímatelů odebírali elektrickou energii načerno. Ulice byla odpojena SČE závody, provedena kontrola připojení elektroměrů, po opravách opět připojeni. Ze strany SČE nedošlo k podání trestních oznámení.

Hlavní problém, na který bych zde chtěl poukázat, je trestná činnost v souvislosti s pronajímáním bytů romským rodinám samotnými Rómy. Myslím si, že tato trestná činnost není jenom problémem v okrese Ústí nad Labem jak bylo zjištěno, ale i v dalších městech ČR, kde samotní Rómové byty pronajímají.

Na základě získaných informací k pronajímatelům domů byla zřízena pracovní skupina (o počtu 6 policistů), která prověřovala celkem 12 rodin Rómů, kteří koupili domy s nájemníky od ÚMO v Ústí nad Labem v lokalitě Předlice. Dále tato skupina spolupracovala s asistentem primátora pro otázky národnostních menšin Janem Husákem (Rómským poradcem)

Při prováděném šetření byly získávány informace z

- Úřadu práce Ústí nad Labem (majitelé domů nejsou registrováni na ÚP jako nezaměstnaní, nepobírají podporu - zatajení příjmů z pronájmu domů)
- Katastrálním úřadu (zjistit jaké nemovitosti vlastní, případně od koho je získali, za jakou částku)
- Magistrát města Ústí nad Labem - odbor majetku (ustanovit jaké nemovitosti byly prodány prověřovaným rodinám, za jakou smluvní částku)
- ÚMO odboru sociální péče - poskytování soc. dávek (zajistit z jejich osobních složek předkládané nájemní smlouvy od pronajatých bytů - kolik činilo nájemné, z jejich složek se dalo zjistit u kolika pronajímatelů bydleli)

- Severočeské vodovody a kanalizace (šetření k majitelům domů - zjistit kolik zaplatili za vodné a stočené, které se muselo odpočítat později od zisku, případně kolik dluží za vodné a stočné)
- Severočeské energetické závody (platby za odběr elektřiny za společné prostory, pokud od nájemníků vybírali zálohy za elektřinu)

Všechny finanční příjmy jednotlivého pronajímatele byly zpracovány do tabulky, tabulka obsahovala

- kolik nájemníků bydlelo domě za kalendářní rok,
- kolik získal finančních prostředků pronajímatel za měsíc a rok
- celkový zisk pronajímatele za kalendářní rok

Po vyhodnocení všech informací, byl s připravovanou realizací seznámen státní zástupce, se kterým bylo dohodnuto, že všichni svědci budou vyslýcháni na protokol o výslechu svědka. Realizace případu byla provedena v jeden den, na realizaci případu pracovalo 70 policistů SKPaV.

3.1.4. Pronajímateli p. G. bylo sděleno obvinění pro trestný čin zkrácení daně, poplatku a podobné povinné platby dle ust. § 148 odst. 1 trestního zákona, neboť bylo zjištěno, že v době od počátku roku 2001 nejméně do konce roku 2002 přijal finanční částku ve výši 435.400,-Kč za rok 2001 a částku ve výši 481.000,-Kč za rok 2002 za pronájem bytových jednotek v domech ul. Beneše Lounského 102/6, Ústí nad Labem - Předlice, a v ulici Hrbovická 83/55, Ústí nad Labem - Předlice, kdy na Finančním úřadu v Ústí nad Labem v přiznání k dani z příjmu fyzických osob za kalendářní rok 2001 přiznal příjmy ve výši 59.440,-Kč a uplatnil výdaje v celkové částce 58.420,-Kč, a za kalendářní rok 2002 přiznal příjmy ve výši 96.032,-Kč a uplatnil výdaje související s příjmy v celkové částce 47.280,-Kč, kdy do daňového přiznání za rok 2001 a 2002 nezahrnul veškeré své zdanitelné příjmy a porušil tak ust. § 9 zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, a dále uplatněním výdajů za výše uvedená zdaňovací období, které se nevztahují k příjmům ve zdaňovacím období roku 2001 a 2002 porušil ust. § 5 zákona č. 586/1992 Sb. o daních z příjmů, čímž vědomě zkrátil daň z příjmu fyzických osob a způsobil státu ČR v zastoupení Finančním úřadem v Ústí nad Labem škodu zkrácením daně ve výši 73.428,-Kč za rok 2001 a ve výši 80.020,-Kč za rok 2002.

Vyčíslená škoda byla obviněným v plné výši uhrazena Celková škoda 153.448,-Kč.

U tohoto případu je třeba zdůraznit, že tr. činnost lichářů se přesunula z půjčování a vybírání peněz od Rómů k pronajímání bytů. Zde již se jedná o oblast hospodářských trestných činů. Zkreslováním údajů hospodářské a obchodní evidence § 125 tr. zákona a zkrácení daně dle § 148 tr. zákona.

Peníze nájemníkům půjčují pronajímatelé dále, mají přehled o pobírání sociálních dávek, nájemné chodí vybírat do bytů, v případě nesplácení dluhů či nájemného vyhrožují nájemníkům vystěhováním na ulici. Nájemníci pod hrozbou z vystěhování pronajímatelům

neodporují, nikde si nestěžují, a tím pronajímatelé nad nimi získávají téměř absolutní moc.

U ostatních prověřovaných pronajímatelů k rozsáhlosti dokumentace, byla po dohodě s Finančním úřadem Ústí nad Labem vyžádána daňová kontrola u prověřovaných pronajímatelů.

Lze se domnívat, že kde je řešen problém s lichvou v romské komunitě v ČR, lze očekávat stejnou trestnou činnost ze strany lichvářů, kteří pronajímají byty Rómům.

4. Sociální práce v etnický a sociálně vyloučených komunitách

4.1 Terénní sociální práce

Jako jedno z možných řešení při postupu proti lichvě v Romské komunitě se jeví aplikace terénní sociální práce.

Výchozí situaci, se kterou se terénní sociální pracovník setká, je etnický podmíněná chudoba a všeobecný trend ke koncentraci chudých lidí v určité části města.

Sociální práce a navazující programy komunitního rozvoje v izolovaných sídelních koncentracích musí proto využívat jiných (speciálních) strategií a postupů než je běžné u jiných sociálně potřebných klientů. Především musí být zohledněn autonomní hodnotový systém, krátkodobě orientovaná životní strategie klientů, jejich odevzdanost způsobená manipulativním chováním okolí, nedůvěra klientů k vnějšímu světu a současně nechť občanů, kteří se nacházejí mimo tento okruh, pochopit motivaci a jednání postižených klientů. Konkrétními charakteristikami je především výskyt sociálně patologických jevů, nízká vzdělanost a právní negramotnost.

Sociální práce v etnický a sociálně vyloučených komunitách se orientuje na:

- implementaci hodnotového systému, který povede klienta k autonomii, tzn. pomoc při zvyšování schopnosti plnohodnotně se účastnit na aktivitách, které jsou běžné pro ostatní občany;
- zabránění růstu sídelních ghett;
- vytvoření podmínek pro zahájení doprovodných, především komunitních programů;

Sociální práce musí obsahovat tyto prvky:

- * terénní sociální práci
- * komunitní programy (komunitní plánování a rozhodování)
- * vzdělávací programy
- * zaměstnanostní programy
- * zdravotní programy
- * program rozvoje bydlení (s prioritou záchrany a udržení stávajícího bydlení).

V případě lichvy se terénní sociální pracovník snaží udržovat přehled o „službách“ lichvářů (o jejich aktivitě a praktikách), vysvětluje klientům zhoubnost využívání půjček, pomáhá klientům s plánováním rodinného rozpočtu (tzn. s úsporným hospodařením domácnosti), aby nenastala nutnost uchýlit se k půjčce od lichváře. V případě potřeby společně s klientem spolupracuje s orgány činnými v trestním řízení při odhalování a dokumentování lichvy. Primárním posláním sociálního pracovníka je však pomoc a podpora klienta, která je účinná

pouze za předpokladu vzájemné důvěry, která je velmi křehká a buduje se dlouhodobě.

Sociální pracovník nemůže nikdy nahradit orgán činný v trestním řízení nebo činit kroky bez vědomí a souhlasu klienta.

Terénní sociální práci je třeba chápat jako první krok v kontaktu s romskou komunitou a jako vhodnou formu průniku do problémů komunity. Na druhou stranu je třeba mít na zřeteli, že bez tohoto prvního kroku, který trvá někdy několik desítek měsíců, jsou další programy vystaveny mnohem většímu riziku neúspěchu.

Sociální práce se může opírat o zákon č. 114/1988 Sb., o působnosti orgánů ČR v sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů. Obcím (a do konce roku 2002 i okresním úřadům) je uložena povinnost vyhledávat občany, kteří potřebují sociální péči. Pokud by bylo toto ustanovení naplňováno bezezbytku, měl by mít příslušný orgán přehled o sociálně slabých občanech, kterým je nutno v rámci sociální péče věnovat zvýšenou pozornost. Sociální práci s těmito občany pak lze předejít situacím, které řeší půjčkou u lichváře.

4.2 Využití systému dávek sociální péče (na základě dokumentu zpracovaného Ministerstvem práce a sociálních věcí)

Jednou z účinných možností zabránění dluhů a následnému půjčování peněz od lichvářů, které většinou končí v bludném kruhu, je zvýšení operativnosti a pružnosti při využívání zákona č. 482/1991 Sb., o sociální potřebnosti. Jde jednak o preventivní opatření, zabráňující vzniku situací, kdy se z důvodu nedostatku finančních prostředků občan zadlužuje, jednak o řešení již vzniklé závislosti občana na lichváři. Na základě tohoto zákona je občanům, s ohledem na jejich životní minimum, majetkové poměry, skutečné odůvodněné náklady na zabezpečení výživy atd., poskytována dávka sociální péče. Při stanovení její výše se přihlíží k individuálním okolnostem a potřebám klienta. V řadě případů však i tyto prostředky sociálně potřebnému občanovi nebo společně posuzovaným osobám nestačují, a proto hledají cesty k získání finančních prostředků z jiných zdrojů. Takové situace vznikají zejména při jednorázových zvýšeních životních nákladů (pohřeb, vybavení do školy apod.) nebo v případech špatného hospodaření s finančními prostředky a neplacení povinných plateb.

Inhned po zachycení signálu, že úhrada závazných pohledávek občana (především v oblasti nájmu a dalších poplatků spojených s bydlením) není v pořádku, je nutné se zaměřit na odstranění příčin vzniku těchto problémů. Nejsou-li dávky sociální péče využívány k účelu pro který byly vyplaceny, lze i bez souhlasu příjemce dávky ustanovit zvláštního příjemce. Zvláštní příjemce dávku: 1) převezme a za povinnou osobu uhradí výdaje, na které byla dávka poskytnuta nebo 2) je zvláštním příjemcem přímo subjekt, kterému je příjemce dávky povinen platit nebo, který má k příjemci pohledávky (placení nájemného bytové správě, elektřiny rozvodným závodům apod.). Rovněž se může využít možnost poskytovat dávky ve věcné formě.

Dávky sociální péče jsou určeny na okamžitou spotřebu a nelze je využít na úhradu dluhů. Na úhradu dlužného nájemného však lze použít příspěvek na bydlení, poskytovaný ze systému státní sociální podpory. Pokud příjemce nevyužívá tento příspěvek k účelu, pro který je poskytován, může rovněž příslušný správní orgán ustanovit zvláštního příjemce, který může hradit nájemné nebo i dlužné nájemné¹.

Zabezpečení institutu zvláštního příjemce, detailní depistáž ohrožených občanů a rodin, adresné vyplácení dávek sociální péče, stanovení výše dávek sociální péče, kontrola užívání dávek, poskytování přímé pomoci místo finanční a další nástroje sociální politiky státu je možné zabezpečit personálním navýšením pracovníků příslušných sociálních orgánů a odklonem od mechanického posuzování a vyplácení dávek k individuální sociální práci.

4.3 Pilotní projekt „Nouzového sociálního fondu“

V průběhu roku 2001 byl ve dvou lokalitách České republiky (Ostrava a Ústí nad Labem) realizován zkušební projekt - Nouzový sociální fond - financovaný Kanceláří Úřadu vysokého komisaře pro uprchlíky OSN v Praze. Nouzový sociální fond měl dva hlavní cíle: 1) poskytovat finanční půjčku nejchudším příslušníkům romské populace (dlouhodobá potřeba); 2) poskytovat rychlou půjčku na řešení náhlé nouze (akutní potřeba).

Hlavní předností tohoto fondu je jeho funkční pružnost, variabilita, adresnost a kontrolovatelnost. Řada sociálních situací by sice mohla být řešena „běžným způsobem“ (tj. dávkou sociální péče), jiné situace však takové řešení neumožňují (např. pomoc v případech ztráty občanského průkazu). Půjčka obsahuje velmi silný preventivní prvek. Je velmi potřebná pro osoby, které si ještě nepůjčily od lichváře, ale při neexistenci Nouzového sociálního fondu by „služeb“ lichváře využili a pravděpodobně by jim hrozilo hlubší sociální vyloučení.

Použití půjčky z prostředků Nouzového sociálního fondu je vhodné při splnění následujících podmínek:

- rodina (jedinec) je příjemcem sociálních dávek nebo alespoň někteří členové pracují, a proto je pravděpodobné, že budou mít prostředky na splácení půjčky;
- o půjčce se sepiše smlouva, ve které se dohodnou pravidla splácení;
- půjčka musí být bezúročná; místo úroků se může vyžadovat vykonání práce ve prospěch komunity (okolí, města, NNO apod.);
- sociální pracovník (romský terénní sociální pracovník) pracuje po celou dobu s rodinou a pomáhá jí dodržovat splátkový kalendář;
- sociální práce je vedena tak, aby naučila rodinu větší soběstačnosti (úspornější hospodaření, alespoň krátkodobé formy zaměstnání) a eliminovala tak nutnost finanční půjčky v budoucnosti;

¹ Podrobněji upraveno v Komentáři č. 5/2000 Ministerstva práce a sociálních věcí „Postup při sociální práci se skupinou neplatičů nájemného a úhrady a plnění poskytovaná v souvislosti s užíváním bytu“.

5. Shrnutí

5.1 Lichva u Romů

Lichva je v romské komunitě častý a z velké části akceptovaný jev. První půjčka peněz od lichváře bývá dobrovolným rozhodnutím jedince. Soustředění Romů do jedné lokality, kteří jsou dlouhodobě nezaměstnaní a perspektivně obtížně zaměstnatelní, tzn. sociálně slabí a potřební, vytváří vhodné podmínky pro vznik a existenci lichvy. Podle zjištěných informací je lichva přijatelná pro obě strany jsou-li splátky navýšeny do 50 % původní půjčky.

Ochota zveřejnit problémy s lichvou a podat trestní oznámení na lichváře je přímo úměrná zvyšujícím se procentům navýšení splátek, porušováním pravidel při vymáhání splátek a navyšováním dluhu bez udání důvodu, stoupající brutalitou, vyhrožováním, ničením osobního majetku, fyzickými útoky na dlužníka a jeho rodinu. Pouze Romové zahnaní na okraj, do naprosto zoufalé a mezní situace, jsou ochotni podat trestní oznámení na lichváře a svědčit v zahájeném trestním řízení.

Orgány činné v trestním řízení, v první fázi policejní orgán, nejsou schopny vyhledávat trestný čin lichvy bez pomoci obětí nebo svědků. Policisté musí zvládat obecně platný psychologický jev, kdy snadněji přistupují k Romům, kteří jsou tzv. bezproblémoví, spolupracující, inteligentnější a integrovaní - což bývají lichváři, a hůře spolupracují s chudými, desintegrovanými Romy, kteří páchají nekvalifikovanou bagatelní trestnou činností - což bývají oběti lichvářů.

Půjčování peněz a splácení několikanásobně navýšené částky je Romy chápáno jako služba, která by jim za jiných podmínek nebyla poskytnuta. **Komerční půjčka za legálních podmínek je pro tuto skupinu Romů nedosažitelná.**

Příklady:

Akceptovatelnost a potřebnost lichvy dokumentuje příklad „mírného“ a „náročného“ lichváře. Jestliže se „mírný“ lichvář, který půjčuje např. na 25 % úrok dozví o konkurenci, která půjčuje finanční prostředky se 100 % a vyšším úrokem, nabídne dlužníkovi, že mu půjčí na splacení celého dluhu u „náročného“ lichváře s podmínkou, že dlužník dluh splatí a bude si dále půjčovat u něj. I v tak patologickém jevu panuje tržní a konkurenční prostředí.

Jiným příkladem je snaha dlužníka o větší věrohodnost, kterou deklaruje tím, že lichváři slibuje vyšší návratnost finančních prostředků než lichvář požaduje.

V některých případech se lichvář chová jako sociální pracovník. Nepůjčuje peníze těm osobám, které by je použily na nákup drog nebo ke hře na výherních automatech. I když toto chování lze označit spíše za pragmatické, protože lichvář si uvědomuje riziko nevrácení půjčky.

5.2 Lichvář a jeho oběti

V dosud známých případech se oběti lichvy stávají handicapovaní jedinci. Lichvář má od počátku nad svou obětí převahu - fyzickou i mentální. Oběti lichvy jsou v drtivé většině ženy, invalidé (zdravotně postižení), osoby mentálně zaostalé, negramotné nebo jedinci

v nenadálé krizové situaci.

Lichvář o sobě vytváří a šíří pověst silného, neporazitelného a všeho schopného člověka s úzkými kontakty na představitele samosprávy, policie a romských rodin (gangů), které mají u Romů autoritu nebo provádějí násilnou trestnou činnost. Svoji pověst udržuje a posiluje manifestačními akty násilí a moci.

Lichváři, podobně jako jejich oběti, nepracují a jsou příjemci dávek státní sociální podpory a podpory v nezaměstnanosti. Na tomto místě selhávají kontrolní mechanismy, které by měly fungovat v případě, že je dávka závislá na výši majetku žadatele, který v případě lichváře není zanedbatelný.

5.3 Přípravné řízení

V přípravném řízení musí policejní orgán počítat s uzavřeností romské komunity a nedůvěrou vůči majoritě a policii zvlášť. V romské komunitě dochází k rychlému přenosu informací o vyšetřování lichvy a pachatel tak již od počátku vyvíjí silný nátlak na oběti s cílem odradit je od případného svědectví a od účasti v trestním řízení. Výslechy (vytěžování, získávání důkazů) poškozených - svědků musí probíhat od počátku s vysokou mírou opatrnosti a trpělivosti. V tomto ohledu hraje klíčovou roli osoba, která zná obecná specifika Romů a má místní znalost o postižené romské komunitě i pachatelích. Jako vhodný mediátor a prostředník se jeví sociální pracovník (terénní sociální pracovník, komunitní pracovník, romský poradce, policista¹ apod.), který pomůže policejnímu orgánu při získávání důkazního materiálu proti lichvářům. Vytěžování poškozených a svědků by mělo probíhat mimo místo jejich bydliště na neutrálním území. Místo bydliště poškozených je často i místem pobytu pachatelů. Policejní orgány by se měly vyvarovat zjevného pohybu v místě pobytu obětí i pachatelů, chovat se nenápadně (tzn. nepoužívat služební vozidla s označením POLICIE, nepoužívat uniformované policisty) a pro odjezd poškozených z místa bydliště použít krytí (legendu). Doporučuje se nasazení operativní techniky do předpokládaných míst předávání splátek a využití jiných dokumentačních technik pro získání důkazů (například jsou-li splátky dluhu odebírány přímo z dávek sociální podpory na poště lze využít vnitřní kamerový systém pošt).

Nezbytnou podmínkou úspěšného trestního řízení je vazební stíhání pachatelů, při splnění zákonných podmínek, a paralyzace jejich pomocníků nebo rodinných příslušníků. Policejní orgán ve spolupráci s městskou policií musí zajistit bezpečnost obětí. Poškození a svědci by měli v trestním řízení vystupovat jako utajení svědci (viz. § 55 a § 101 trestního řádu). Jestliže samotní Romové podají trestní oznámení na lichváře, je nutné tento podnět prošetřit velmi pečlivě a se vši vážností. Nebagatelizovat toto oznámení např. z důvodu nízkého sociálního statutu, kriminální minulosti oznamovatele, obtížnému vyjadřování a neúplnému popisu situace.

V rámci okresu Ústí nad Labem bylo jednáno na všech OOP, že v případě prošetřování

¹ Viz. Závazný pokyn Policejního presidenta č. 100/2002.

trestního oznámení při podezření z lichvy byli vyrozuměni pracovníci extrémismu, kteří zajistí kvalifikované vytěžení oznamovatelů (svědků), zjištěné informace využijí pro spolupráci s nevládní organizací Člověk v tísni, která pracuje s romskou komunitou v Ústí nad Labem.

5.4 Trestní stíhání

Při trestním stíhání (po sdělení obvinění a nově od 1. ledna 2002 po zahájení trestního řízení) lichvy v romské komunitě je vhodné využít situace, kdy má poškozený odvahu svědčit proti lichváři. Odvaha a chuť svědčit se totiž velmi rychle vytrácí.

Na oběti je vyvíjen silný nátlak ze strany spolupachatelů nebo rodinných příslušníků pachatele, kteří jsou na svobodě. Tlak je stupňován s blížícím se soudním líčením. Poškozeným je slibováno, že jejich dluh bude odpuštěn v případě, že odvolají své výpovědi nebo nebudou svědčit vůbec.

Výpovědi svědků jsou často neúplné, obecné a vágní. Svědci své výpovědi často mění a nedostavují se na předvolání orgánů činných v trestním řízení. Případ se tak neúměrně protahuje. Nepřátelství vůči lichváři se postupem času zmenšuje, poškozený zapomíná na způsobená příkoří, odpouští pachateli a obhajuje jej.

Poškozeným by měla být poskytnuta kvalifikovaná právní pomoc, měli by být zastupováni advokátem, který bude přítomen jednotlivým úkonům trestního řízení. Pachateli je obhájce podle zákona přidělen vždy. V této souvislosti se doporučuje využít § 51a) trestního řádu, který říká, že nemajetný poškozený, který uplatnil v přípravném řízení nebo v řízení před soudem nárok na náhradu škody a prokáže se, že nemá dostatek finančních prostředků, bude mít nárok na bezplatné přidělení zmocněnce nebo na nárok sníženou cenu za jeho služby. Náklady vzniklé s přibráním zmocněnce bude hradit stát. K nároku poškozeného se vyjadřuje v přípravném řízení státní zástupce a rozhoduje o něm soud. Tato možnost byla v popsáných případech využita, advokáta zajišťovala organizace Člověk v tísni.

V případě, že je pachatel ve vazbě a poškozený i nadále potřebuje finanční prostředky, tak si pravděpodobně půjčuje od jiného lichváře. Toto jednání by nemělo být důvodem pro zpochybnění jeho svědectví proti původnímu lichváři, ale spíše pobídnutím ke zkvalitnění sociální práce s poškozeným.

5.5 Soudní líčení

V průběhu soudního líčení může dojít ke snaze obhájců znevěrohodnit svědky, zpochybnit jejich výpovědi, přičetnost, mentální úroveň apod. Soudní líčení bude pravděpodobně trvat dlouho, protože svědci se nebudou dostavovat na jednání.

Jako možné řešení se nabízí:

- doprovod a asistence policie (státní nebo městské) nebo jiné osoby, která není účastníkem trestního řízení (romský koordinátor, poradce, asistent, streetworker)
- soudní líčení s vyloučením veřejnosti

- zvýšená bezpečností opatření v průběhu soudních líčení
- soudní nařízení o předvedení svědků policejním orgánem.

Příklad:

Spolupráce Policie ČR se soudcem, který soudí uvedený případ, přivázení svědků na soudní jednání, policie po skončení soudního jednání odveze poškozeného - svědka do bydliště, v místě jeho bydliště zajistí sama nebo ve spolupráci s Městskou policií zajistí zvýšenou činnost policie

Soudní líčení je bedlivě sledováno romskou komunitou, která lichvu provozuje. Zproštění obžaloby vyvolá precedent, který ve svém důsledku povede k navýšení splátek i k stupňování agresivity při jejich vymáhání. Lichváři se mohou mstít. Poškození ztratí důvěru ve spravedlnost a v budoucnu již nebudou spolupracovat při dalším vyšetřování.

6. Doporučení a závěr

- 1) Mezi postiženými a potencionálně ohroženými skupinami obyvatel vytvořit atmosféru důvěry v práci Policie ČR, v její nestrannost, profesionalitu, nezkorumpovanost. Policisté musí být v kontaktu s ohroženými skupinami obyvatel, přistupovat k nim bez despektu a předsudků a pravidelně a často je osobně informovat o fázích řešení jejich problémů (podání, stížnosti).
- 2) Informovat složky činné v trestním řízení (policejní orgány, státní zástupci, soudci) o existenci problému lichvy a specifikách jejího odhalování, objasňování i souzení - nátlak, strach, nedůvěra na straně obětí a brutalita, organizovanost, snaha o korupci na straně pachatelů.
- 3) Zajistit ochranu oběti a zároveň svědka před ataky pachatelů a jejich příbuzných při přípravném řízení i v průběhu soudního jednání a úspěšně dokončit trestní řízení proti pachatelům. Policie ČR by měla využívat i městské a obecní policie a své kroky koordinovat s Justiční stráží.
- 4) Zlepšit informovanost odborné veřejnosti (pracovníci samospráv a krajských úřadů - sociálních, zdravotních, školských a bytových odborů, romští koordinátoři, poradci a asistenti i pracovníci nestátních neziskových organizací), občanů i cílové skupiny o rizicích spojených s lichvou, o možných preventivních opatřeních i o řešení již vzniklého problému.
- 5) Systémově podporovat terénní sociální práci v etnicky a sociálně vyloučených komunitách a existující problémy neřešit pouze jednotlivými izolovanými projekty, ale komunitním dlouhodobým přístupem.
- 6) V maximální míře využívat možnosti systému dávek sociální péče v oblasti prevence i v oblasti korekce nepříznivé sociální situace. Změnit styl sociální práce a zajistit její variabilitu, pružnost, adresnost, kontrolovatelnost a kompetentnost.

7) Veřejně deklarovat nekompromisní postoj vůči lichvářům a lichvě jako sociálně patologickému jevu.

Výše uvedené kroky nejsou absolutním výčtem všech možných řešení. Slouží pro zamyšlení se nad problémem lichvy. V širším a dlouhodobějším rámci je možné řešení problémů s lichvou hledat u ohrožených skupin obyvatel z ekonomicko-sociálního dna, podporu vyšší vzdělanosti a zaměstnanosti (s využitím podporovaného zaměstnávání a nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti úřadů práce), v uvážlivé bytové politice (podporované bydlení), v solidaritě bohatých s chudými, ve vytvoření zákona o hmotné nouzi a sociálním vyloučení, v urychlení a zkvalitnění procesu trestního řízení apod.